

Komenský a příslušníci Jednoty Bratrské v Pobaltí

Boris Šalak

Úvod

V této své práci bych se rád věnoval některým aspektům působení příslušníků Jednoty Bratrské v Pobaltí v 16. a 17. století. Nejvíce se však budu zabývat vlivem Jana Amose Komenského v této oblasti, a to nejen v ranném novověku, ale i v 20. století. Pokusím se nejprve nastínit roli Jednoty Bratrské při rozvoji polsko - litevského protestantismu, následně přiblížím vliv její a jejího nejvýznamnějšího příslušníka J. A. Komenského na rozvoj pedagogiky a vzdělanosti v Pobaltí. Svůj výklad doplním životním příběhem a memelským působením Petra Figula, Komenského zetě a bratrského kazatele, jenž nám poslouží jako příklad výše uvedeného. Své pojednání ukončím krátkým exkursem k vývoji litevské kmenologie ve 20. století.

Reformace

Pro pochopení celého tématu je důležité přiblížit si průběh reformace v Pobaltí. Rok 1522 je zde důležitým mezníkem, neboť právě v tomto roce se luterská reformace dostává do Rigy. Nejprve zapouští své kořeny ve městech. Velkou podporou pro tento duchovní směr v oblasti bylo přestoupení markraběte Albrechta Braniborského, velmistra Řádu německých rytířů, k luterství (8. dubna) a jeho zavedení v Prusku. Šíření reformace v Pobaltí napomáhala i luteránská universita v Královci.

K roku 1554 je již protestantismus na území Kuronska a Livonska většinovým náboženstvím, o sedm let později je druhý řádový stát sekularizován. Tím nastává definitivní vítězství reformace v těchto zemích. Nelze však při probírání duchovního vývoje nezpomenout na zdejší vlivné působení Jednoty Ochranovské v 18. století.

Na území Litevského velkoknížectví reformace přichází kolem poloviny 16. století a rychle se zde uchycuje. Hlavním důvodem je asi tolerantní postoj Zikmunda Augusta. Vedle luteránů činných ve městech přicházejí také čeští bratři z Polska. Největšího významu nabývá kalvinismus, jenž je populární zejména v šlechtických kruzích. K jeho příznivcům patří mnoho magnátů, jako byl například Mikuláš Radziwill. Vývoj dovršují toleranční edikty z let 1563 a 1568, jež prakticky povolují svobodu náboženského vyznání.

Vztahy Jednoty Bratrské s jinými protestantskými konfesemi

Vztahy polsko - litevských protestantských skupin nebyly zrovna ideální, přesto již od 50. let 16. století dochází k pokusům majících vést k překlenutí vzájemných rozdílů. První vážnější z nich se udál roku 1555 v Kozminku. Tento pokus o unii protestantských vyznání, iniciovaný Janem Laskiegem však skončil fiaskem. Navrhoval vznik kompromisní konfese specificky polského charakteru.

Jeho vizi naplnila až sandomierska shoda kalvinistů, luteránů a českých bratří z roku 1570. Kompromis spočíval v tvorbě konfesní federace, v jejímž rámci by všechny tři subjekty byly nezávislé a pravověrné. Dílčí církve si měly zachovat vlastní zásady konfese, liturgii a organizaci. Další případné bilaterální dohody mezi nimi byly taktéž povoleny.

Přes nesporný úspěch této shody některé konflikty nadále přetrvávaly, jedním z nich byly i "mezikonfesní" výměny kněží. Další z řady snah vyřešit tuto neshodu kalící vzájemné vztahy se uskutečnila v roce 1573 na generálním krakovském synodu. Ten přiznal právo rozhodování o personálních otázkách hlavně seniorovi distriktu dané církve. Patron sboru měl

jen právo případně si stěžovat synodu. Šlechtičtí patronové se proto cítili neuspokojeni, což vedlo k snahám o revizi.

Nové řešení přinesl již generální piotrkovský synod z roku 1578. Na základě jeho rozhodnutí mohl patron žádat duchovního jiné unijní konfese od jeho představených, ale jen za předpokladu, že ho k tomu vedli vážné příčiny. Tento krok musel konzultovat s představenými vlastního vyznání. Je nutné zdůraznit, že v dobách o kterých nyní pojednávám se jednalo spíše o teoretický problém, v praxi prakticky neznámý.

Situace se začíná diametrálně měnit na samém konci 16. století. Začíná se projevovat akutní nedostatek duchovních pastýřů, jež postihl v první řadě církev kalvínskou. Z této doby pochází též první hodnověrné prameny dosvědčující působení českobratrských kazatelů v kalvínských sborech. Ze začátku hlavně v místech, kde patron sboru měl sám blízko k Jednotě Bratrské (Leszczynští - Baranow). Postupem času však k povolávání dochází i od představených kalvínské konfese.

Tato praxe začala znovu rozdmýčovat spory. Jednota sama pociťovala nedostatek vhodných kazatelů, a to i přes to, že sama zvala kazatele z Čech. O tomto problému jednala roku 1597 konvokace seniorů v Goluchowě. Na ní byl formulován zákaz umisťovat své duchovní do cizích sborů na Litvě. Přesto známe několik případů takové činnosti bratrských duchovních, se souhlasem Jednoty (dán hlavně Leszczynským) i bez něj. Jako příklad uvedme duchovní práci Václava Krávy ve Vilně. Znovu byl tento problém otevřen na společné konvokaci kalvinistů a bratří v Belzycích v roce 1613 (práva seniora distriktu).

Druhá polovina 20. let 17. století je i v této problematice zlomová. Emigrace nekatolíků z českých zemí vyřešila tento konflikt. Objevuje se zde množství českých duchovních v různých postaveních (ministři, diákon, katecheti, učitelé) nejen v rámci Jednoty, ale i u kalvinistů. Jejich příliv však pomohl znovu otevřít kompetenční spory nejen jednotlivých církví, projevující se stížnostmi na "uzurpaci" práv.

Konečným řešením kompetenční otázky je generální konvokace ve Wladowě z roku 1634. Ta se shodla na několika základních principech. Při povolávání se musí patron domluvit se seniorem distriktu. Povolovaný duchovní podléhá řádu a disciplíně povolávací církve, má však právo účasti na synodech své mateřské církve. Její senioři jej mohou kdykoli povolát k sobě. Jako typický případ nám poslouží Andrej Wegierski, duchovní Jednoty, povoláný s jejím souhlasem kalvinisty do lubelského distriktu, ovšem pod podmínkou, že kdyby ho Jednota v budoucnu potřebovala, práv k němu se nezříká. Konvokací ve Wladowě prakticky rozpory končí.

Kolem roku 1650 víme o 17 seniorech a konseniorech a dalších desítkách bratrských duchovních činných v kalvínských sborech. Nejdůležitějším z nich byl Tomáš Wegierski, v letech 1629 až 1653 superintendent kalvínské církve v Malopolsku. Veskrze jednosměrný pohyb bratrských kazatelů ke kalvinistům způsobil rozsáhlou "kulturní" výměnu v oblasti liturgie i církevního řádu (pravidelné synody), ač od 50. let 17. století personální výměna slábně, tato jí založená tradice trvá nadále.

Vliv Komenského idejí

Nyní přesuneme svoji pozornost o něco severněji. Druhým naším tématem je vliv J. A. Komenského na rozvoj vzdělání a pedagogiky v Pobaltí, hlavně na území dnešního Estonska a Lotyšska. Při recepci Komenského díla výrazně napomáhaly dvě vzdělávací instituce - Talinské (Revalské) gymnázium a Academia Gustaviana v Tartu (Livonsko). Tento proces se pokusím nastínit představením práce nejdůležitějších aktérů.

Heinricus Heinus, právní vědec vyučující v letech 1632 až 1656 na akademii v Tartu, jako první seznamoval své studenty s Komenského dílem. Georg Geselius, profesor řečtiny a hebrejštiny v letech 1641 až 1649 tamtéž, se dokonce s velkým pedagogem sám znal.

Seznámil se s ním v roce 1645 v Toruni, kde se zúčastnili setkání projednávající možnost smíření vyznání. Stal se z něj největší propagátor Komenského v oblasti.

Další z jmen hodných zmínění je Georgio Holyk, pocházející ze středních Čech. Nejprve působil v Magdeburku, ale od roku 1677 se živil jako učitel polštiny v Rize. Je možné, že je autorem překladů některých děl J. A. Komenského. Jiný ze vzdělanců spjatých s jeho dílem byl Ernst Glúck. Tento pastor v Alúksne, pocházející z Halle, proslul jako překladatel bible do lotyštiny. Vedle toho zakládal elementární školy a zasloužil se o vydávání Komenského knih.

Posledním mužem, jehož zde hodlám zmínit, je Bengt Gottfried Forselius. S Komenského dílem se seznámil na studiích práv ve Wittenbergu, doma pak působil jako učitel, učící dle K. metod. Znám je svým nadšeným zakládáním elementárních škol (Dorf und Kirchspielschulen), kde se učilo dle K. metod. Založil v roce 1684 také za podpory švédské vlády školu pro učitele. Studium zde mělo trvat dva roky. Bohužel tato instituce nepřežila jeho smrt v roce 1688.

V další části se budu věnovat vydávání K. děl. Roku 1641 vydává Gerhard Schroder v Rize *Janua lingvarum reserata*. O 7 let později v Tartu vychází její řecko - latinská verze sepsaná prof. Geseliem. Na tomto místě bychom měli zmínit i Lorence Jaucha, velkoobchodníka s knihami. Ten jimi zásoboval, díky privilegii královny Kristýny, Akademii v Tartu. Přispěl tak ke znalosti Komenského díla v Pobaltí. Roku 1682 vydal Johann Wietcken německo- polsko- latinský *Orbis sensualium pictus* (v tiskárně Johanna Fischera). O rok později vychází švédsko- latinská verze téhož díla. Zlatá doba vydávání Komenského děl končí roku 1685 vydáním *Januae linguarum reseratae vestibulum*. Rád bych zmínil i rok 1767 kdy ve Vilniusu vyšel latisko-polský *Orbis sensualium pictus* i *Janua aurea reseratae duarum linguarum*.

Komenského díla se nenacházela pouze i knihovnách talinského gymnasia či akademie v Tartu, ale našly své široké využití i v triviálních školách. Hlavně *Orbis sensualium pictus* se používal jako učebnice latiny v městských školách. Jeho díla bylo možno nalézt i v knihovnách kostelů, byla však kupována i bohatými měšťany. Také zde pomohla prosazovat ideu výuky v mateřském jazyce.

Na závěr této části svého povídání zmíním význačného teologa prof. Jana Kvačala, jenž se v nové době zasloužil o překlad Komenského díla do estonštiny.

Petr Figulus Jablonski

Nyní se budeme zabývat osobností Petra Figula Jablonského - českého vzdělance působícího v letech 1667-1670 v Klajpedě (Memelu). Petr Figulus se narodil v roce 1618 nebo 1619 v Jablůnkově. Jako přízvisko Figulus (hrnčář) podle učeného přítele Ciceronova mu dal ve škole sám Komenský, jehož byl oblíbeným žákem. V devíti letech odchází s Komenským do emigrace do Lešna. Tam nabyl pod Komenského vedením výborné vzdělání a brzy se stal prvním pomocníkem svého učitele. V roce 1649 byl přijat do jeho rodiny, ženil se s Komenského dcerou Alžbětou, se kterou měl pět dětí. Figulus, doprovázející Komenského, procestoval velkou část Evropy, hlavně Švédsko, Anglii a Holandsko.

V roce 1657 se usazuje v Nassenhuben u Gdaňska, kde se stává kazatelem. Zde se mu narodí čtyři z jeho dětí. V místě se hlavně věnuje školské činnosti. Roku 1662 se na synodě v Meltschin stává seniorem Jednoty Bratrské. O čtyři roky později přijímá nabídku stát se reformovaným kazatelem v Memelu, dnešní Klajpedě.

Memel byl v té době nevelkým obchodním městem s asi dvěma tisíci obyvateli. Na základě olivské mírové smlouvy připadl definitivně k Prusku. V této neklidné době byly hlavními překážkami v rozvoji města časté epidemie a války. Většina obyvatelstva hovořila německy, byla zde i litevská jazyková komunita. Zajímavostí tehdejšího Memelu bylo i velké

množství škol. Roku 1667 začala přestavba klajpedského opevnění. Z té doby známe její kartografické vyobrazení (I. Narunovičius-Naronski).

Na místo reformovaného kazatele v Memelu kníže Bohuslav Radziwill a vévodkyně Charlotta Kuronská (sestra braniborského kurfiřta, s jejíž dcerou Annou Marií se roku 1665 kníže Radziwill oženil) doporučili Petra Figula. Rok 1667 znamená pro nevelkou reformovanou komunitu tvořenou mimo jiné i 13 skotskými rodinami, v Klajpedě velké změny. Sbor získává privilegium ke koupi domu pro bohoslužby a povolení mít vlastního kazatele. První problém, jenž Figulus po svém příjezdu musel řešit, bylo v té době panující napětí mezi luterány a kurfiřtovy věrnými reformovanými, jelikož Klajpeda byla útočištěm reformovaných z celého okolí. Figulovi se podařilo realizovat pokojné spolunažívání. Pravděpodobně v Klajpedě se mu narodilo jeho páté a poslední dítě.

Jeho hlavním cílem v jeho působišti bylo provedení reformy školství. S podporou vévodkyně Charlotty se pokusil založit kolej, to však nebylo zrealizováno z důvodu Figulovy předčasné smrti.

31.prosince 1669 umírá jeho přímluvce a přítel kníže Radzivil a nedlouho poté 12.1.1670 i sám Petr Figulus. Z Komenského dopisu se dozvídáme, že příčinou smrti bylo podchlazení a žal nad ztrátou přítele. Figulus byl pochován na místním luteránském hřbitově.

Komenský byl jeho smrtí zdrcen, ještě předtím uvažoval nad odjezdem z Amsterdamu do Klajpedy, což však nyní postrádalo smysl. Sám umírá 15.11.1670 v Amsterdamu. Je otázkou, co se stalo s Figulovou manželkou Alžbětou. Existují dvě teorie. První tvrdí, že zůstala a zemřela v Klajpedě (Karthaas) a ta druhá předpokládá, že odešla do Amsterdamu za svým otcem (Gelžtinski).

Na závěr bych se rád zmínil o jejich dvou slavných synech. První z nich Daniel Arnošt Figulus Jablonski, pedagog, působil nejprve jako domácí učitel Radziwillů na zámku Biržaj. Poté odešel do Berlína, kde s G.W. Leibnitzem zakládal Královskou akademii věd, jejímž presidentem se po Leibnitzově smrti stal. Druhý ze synů Jan Teodor (1665-1731) byl známým spisovatelem a právníkem.

Komeniologie na Litvě ve 20. století

V poslední části svého pojednání se budu věnovat vývoji komeniologie na Litvě ve 20. století. Jejím stěžejním prvkem jsou překlady Komenského děl do národního jazyka. Za zakladatele je možno považovat docenta Merkelise Račkaukase, který v roce 1927 přeložil Velkou didaktiku. Jednalo se o velký úspěch litevské odborné literatury. Mezi litevskými komeniologiemi meziválečné době vynikají zejména A. Avižonis, J. Gotis a A. Kvieska.

K oživení komeniologie dochází v 70tých letech zejména zásluhou prof. Benedikta Kaslauskose, jenž v roce 1975 s prof. Rajeckosem vydávají Komenského vybraná pedagogická díla (Velká didaktika , Pansophie praeludium). Nedlouho poté překládá J. Adamaitos Labyrint světa a ráj srdce. Roku 1986 je vydána série Pedagogikos klasika, jenž obsahuje také některá Komenského díla. V 90tých letech následují další překlady a další vydávání.

Stav k datu sepsání je: 2x přeložená a 3x vydaná velká didaktika, dále jsou přeloženy : Decultura ingeniorum oratio, Schola pansophica 1.díl, Fortius redivivus sive de pellenda scholis ignovia (prof. Volkunos). K dalším význačným překladatelům patří Ruškis (výťah z Eliáše). K vědeckým pracem týkajících se Komenského patří monografie O vzdělávání na Litvě v 19. století napsaná prof. Luksienem. Dále se těmto tématům věnují články Paciena, Monase, Rusgiena, prof. Loušikose a V. Pupšyse.

Litva je však jednou z mála zemí, kde jedno z nejslavnějších děl Informatorium školy mateřské nebylo přeloženo do národního jazyka. Naskytá se zde otázka, který jazyk je u tohoto díla původní a který by měl posloužit při překladu do Litevštiny. V letech 1629-1632 vzniká toto dílo v jazyce českém a teprve jeho pozměněné německé vydání z roku 1633

dochází světového ohlasu. v roce 1635 vychází polsky, 1657 latinsky a teprve v roce 1858 vychází česky. Proto dr.Lilia Rašiniene navrhuje jako znění původní znění německé.

Závěr

Na základě výše řečeného je jasně vidět vliv Jednoty Bratrské a jejích představitelů na duchovní vývoj pobaltských států. Nejvíce bych zde ohodnotil její význam při zlepšování kvality školství a především zavádění výuky v mateřském jazyce (základní školství). V neposlední řadě je vidět, že tradice jejího působení v některých oblastech duchovního života zůstává nadále živá a může nám posloužit jako podnět v rozvoji našich vztahů s Pobaltím.

Literatura:

Vladas Pupšys, J. A. Komenskij i Klajpeda, StudCom et Hist 21, 1991, s. 147-154
(ad kapitola Petr Figulus)

Henryk Gmiterek, Duchowni Jednoty braci czeskich w zborach kalwinskiach Malopolski i Litwy w pierwszej polowii XVII. wieku, Sborník prací historických 19, 2003, s. 157-164.
(ad kapitola Vztah Jednoty Bratrské s jinými protestantskými konfesemi)

Lilia Rašimiene, Der schwere Weg der Mutterschule von J. A. Comenius zur pädagogischen Kultur Litauens, StudCom et Hist 29, 1999, s. 203-207
(ad kapitola Komeniologie na Litvě ve 20. století)

Lembit Andresen, Comenius und Balticum, StudCom et hist 27, 1997, s. 293-297
(ad kapitola Vliv Komenského idejí)

Vladimír Macura, Luboš Švec, Dějiny pobaltských zemí, Praha 1996
(ad kapitola Reformace)